

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет біології, географії та екології
Кафедра географії та екології

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ
ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ ХЕРСОНСЬКОЇ
ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка вищої освіти

05-215М групи

Спеціальності 106 Географія

Освітньо-професійної програми «Географія»

Ріжко Марія Юріївна

Керівник д. геогр. н., проф. Мальчикова Д.С.

Рецензент д. біол. н., проф. Ходосовцев О.Є.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СТАЛИЙ (ЗБАЛАНСОВАНИЙ) РОЗВИТОК	
КРАЇН І РЕГІОНІВ	6
1.1. Засади сталого розвитку регіону: економічне зростання, соціальні пріоритети і збереження навколишнього природного середовища	6
1.2. Кластери як перспективний засіб активізації регіонального розвитку	12
1.3. Методичні основи планування регіонального розвитку	13
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ І ПРІОРИТЕТІВ	
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ..	22
2.1. Природні умови і ресурси регіонального розвитку	22
2.2. Соціально-економічна характеристика регіону в контексті пошуку шляхів збалансованого розвитку	25
2.3. Суспільно-географічні пріоритети соціально-економічного розвитку Херсонської області	29
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО	
РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ І ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ	
ЗАСАДИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ	34
3.1. Сучасні тренди і проблеми регіонального розвитку в Україні ..	34
3.2. Завдання нової регіональної політики у контексті реалізації стратегії сталого розвитку	37
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Актуальність теми. Перехід до стратегії сталого (збалансованого) розвитку – надзвичайно актуальна і складна проблема для нашої країни. Антропогенно-техногенне навантаження на довкілля в Україні кількаразово перевищує відповідні показники в розвинених країнах світу. Близько 15 % території країни з населенням понад 10 млн осіб перебувають у кризовому і критичному екологічному стані [46]. Принципи сталого просторового розвитку наголошують, що забезпечення економічних і соціальних вимог повинно бути адекватним територіям з їх екологічними і культурними функціями, і така адекватність сприяє довгостроковому збалансованому просторовому розвитку. «Основоположні принципи» потребують тісного співробітництва між просторовим плануванням і секторальною політикою – розвитком окремих видів економічної діяльності (промисловість, сільське господарство та ін.).

Попри численні заяви щодо необхідності розв'язання найбільш гострих проблем регіонального розвитку і впровадження принципів сталого розвитку, значну кількість наукових досліджень із зазначеної проблематики в Україні важко навести хоча б один приклад успішного їх вирішення на будь-якому ієрархічному рівні. Розпочата ще в середині 2000-х рр. адміністративно-територіальна реформа так і не була реалізована, Україні не вдалося подолати існуючі диспропорції в соціально-економічному розвитку її регіонів, немає позитивних результатів не те щоб у подоланні стану депресивності окремих територій, а навіть в елементарному визначенні їх переліку. Неоднозначні й суперечливі процеси відбуваються в сільській місцевості, де депопуляція населення, деградація соціальної інфраструктури, депривація сільського соціуму досягли критичної межі.

Після впровадження реформи адміністративно-територіального

устрою в Україні в 2015 р. [1] з новою силою постало питання про децентралізацію регіонів і фінансових ресурсів, про необхідність прийняття нової державної регіональної політики, яка б стимулювала ефективний і збалансований розвиток окремих територій і регіонів країни.

Мета і завдання дослідження. Мета дипломного дослідження – виконати суспільно-географічний аналіз проблем регіонального розвитку в Херсонській області у контексті реалізації цілей сталого розвитку.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

1) проаналізувати наукові розробки і дослідження у галузі управління регіональним розвитком і досягнення цілей сталого розвитку;

2) оцінити дію зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на розвиток регіону і визначають пріоритетні напрямки збалансованого регіонального розвитку на перспективу;

3) обґрунтувати організаційно-інституційні засади розв'язання сучасних проблем регіонального розвитку в Україні.

Об'єктом дослідження є диспропорції регіонального розвитку в Україні, і зокрема в Херсонській області, **предметом** – теоретико-методичні засади, практичні аспекти і організаційно-інституційні засади переходу регіону на шлях сталого розвитку.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є положення теорії суспільної географії, засади сталого розвитку людства, визначені у «Порядку денному сталого розвитку до 2030 року» [51]. У роботі були використані загальнонаукові (системний підхід, структурний і порівняльний аналіз та ін.) і спеціальні методи дослідження (статистичний, метод моделювання тощо).

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у

дипломній роботі наукові результати і рекомендації можна використати для обґрунтування перспектив соціально-економічного розвитку Херсонської області. Окремі положення роботи можна використовувати у освітньому процесі в закладах вищої освіти.

Структура дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 51 найменування. Загальний обсяг – 53 сторінки друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

СТАЛИЙ (ЗБАЛАНСОВАНИЙ) РОЗВИТОК КРАЇН І РЕГІОНІВ

1.1. Засади сталого розвитку регіону: економічне зростання, соціальні пріоритети і збереження навколишнього природного середовища

Сталий розвиток (англ. Sustainable development) – це концепція балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів наступних поколінь щодо природних ресурсів і екологічно безпечного довкілля [51]. Сталий (збалансований) розвиток – такий розвиток країн і регіонів, коли соціально-економічне зростання не порушує здатності біосфери до саморегулювання, не руйнує і не виснажує природно-ресурсний потенціал території, зберігає екологічну безпеку населення та раціональну територіальну організацію середовища життєдіяльності суспільства. Сталий (збалансований) розвиток потребує нових принципів взаємодії суспільства з природою, серед яких посилення екологічної безпеки населення, нарощування природоохоронної діяльності, заощадливе і збалансоване природокористування, повне і раціональне використання місцевих ресурсів, екологічно безпечна та економічно ефективна господарська діяльність, науково обґрунтоване планування території, розселення населення, розміщення головних видів економічної діяльності [35].

Суспільний розвиток пов'язаний не тільки з прогресивними змінами. Можливі також етапи регресу або деградації, що мало місце під час трансформаційної кризи 90-х років ХХ ст. в Україні. Такі кризи долаються шляхом розв'язання протиріч між різними політичними силами і верствами суспільства за допомогою методів ефективного державного управління. Стаття 132 Конституції України зазначає: “Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та

цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій” [16, с. 51]. Таким чином, категорія ”збалансований соціально-економічний розвиток регіонів” визнана суспільно важливою, вона увійшла до багатьох правових актів держави, широко обговорюється в науковій літературі.

Основні віхи становлення концепції збалансованого регіонального розвитку полягають у наступних положеннях. Наукове підґрунтя для розвитку сучасних ідей про регіональний розвиток було створено у минулому столітті. Початковий етап пов’язаний з виникненням категорії “комплексний розвиток господарства економічного району”. Під час обґрунтування плану ГОЕЛРО (Державний план електрифікації Росії) (1921) під керівництвом І.Г. Александрова була доведена необхідність пропорційного, взаємообумовленого розвитку різних виробництв у межах району з метою раціонального використання місцевих природних і трудових ресурсів, а також відходів.

Новим кроком уперед у розвитку ідеї комплексності господарського розвитку території стала робота М.М. Колосовського “Виробничо-територіальне сполучення (комплекс) у радянській економічній географії” [15]. Вона дала поштовх інтенсивним теоретико-методичним пошукам, результати яких опубліковані переважно в 60-х роках ХХ століття. Це роботи Е.Б. Алаєва, Т.М. Калашникової, В.В. Кістанова, Ю.Г. Саушкіна, А.Т. Хрущова та ін.

У результаті наукові засади територіального планування були суттєво поглиблені. Так, “Загальна методика розробки Генеральної схеми розміщення продуктивних сил СРСР на 1971-1980 рр.” містить таке визначення: “Під комплексним розвитком господарства слід розуміти досягнення найбільшої відповідності виробничої структури

природним, трудовим та іншим економічним ресурсам й умовам республіки (району), встановлення оптимального взаємозв'язку між галузями спеціалізації, допоміжних виробництв і сфери послуг, що забезпечують досягнення економічно ефективних масштабів виробництва, подальше зростання добробуту трудящих, зближення рівнів життя сільського і міського населення”.

Характерною рисою наведених вище праць є домінування виробничого аспекту регіонального розвитку. Категорія комплексності розкривається, перш за все, через гармонізацію пропорцій між матеріальним виробництвом і сферою послуг у межах певної території. Все ж примат виробництва внаслідок потужного ідеологічного впливу на науку тримався ще досить довго.

Зміна суспільного устрою, розвиток ринкових засад в економіці суттєво вплинули на напрямки і зміст наукових досліджень. Категорія комплексного розвитку території не була винятком. М.Д. Пістун підкреслює, що суспільна географія вивчає продуктивні сили в їх матеріально-речовинному вигляді, територіально і комплексно-пропорційно; комплексність і пропорційність вчений відніс до основних принципів суспільної географії [27, с. 19, с. 21-22].

У спільній праці І.О. Горленко, Л.Г. Руденка, С.Н. Малюка, Н.П. Лебедь було запропоновано тлумачення розвитку території як економічно, соціально та екологічно збалансованого [31]. Пізніше ці ідеї були розвинуті у колективній монографії “Проблеми комплексного розвитку території” [34]. Для формування наукових поглядів здобувача важливу роль відіграла концепція збалансованого розвитку території, викладена в цій монографії. Зокрема, принципу інтегральності, тобто дослідження трьох сфер, які взаємодіють (економіки, демосоціальної сфери і природного середовища); необхідності дослідження внутрішньовиробничого, виробничо-демографічного, соціально-виробничого, виробничо-природного та інших видів взаємодії [31, с. 18-

19]. Таким чином, уявлення про домінуючу роль виробничого аспекту регіонального розвитку остаточно залишилися в минулому.

Ідея стійкого (збалансованого) розвитку людства була визнана прогресивною і підтримана національними делегаціями зі 179 країн світу на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992). Результатом її роботи стала “Декларація Ріо”, що містить 27 принципів стійкого розвитку, а також “Порядок денний на ХХІ століття”, де викладено програму дій людства з метою уникнути руйнування природної основи життєдіяльності майбутніх поколінь у процесі економічного зростання. Проте, як відомо, від ідеї до її реалізації дуже довгий і складний шлях. Це знайшло чергове підтвердження на Йоганнесбурзькому саміті (2002), де були підведені підсумки реалізації рішень “Ріо – 92”. З’ясувалося, що різні стартові соціально-економічні умови, ментальні переконання населення регіонів і країн світу зумовлюють необхідність розроблення специфічних регіональних і національних стратегій переходу на рейки стійкого (збалансованого) розвитку. Так, наприклад, у багатьох країнах світу немає реальних матеріально-фінансових можливостей для швидкої екологізації виробництва. Низький рівень життя громадян не дозволяє в країнах, що розвиваються, висувати на перспективу завдання обмеження споживання.

Серед перших праць в Україні, де зроблена спроба оцінити специфіку переходу держави до стратегії стійкого розвитку, були роботи Л.Г. Руденка і І.О. Горленко зі співавторами [34, 36]. У зазначених роботах сформульовано певні застереження щодо реальних можливостей реалізації ідей стійкого розвитку в нашій країні. Зокрема, здобувач поділяє думку про нелогічність використання терміна “сталий розвиток” стосовно України та її регіонів. В умовах виходу з глибокої соціально-економічної кризи державі вкрай потрібні високі темпи зростання економіки і рівня життя громадян (тобто динамічний,

прискорений, а не сталий розвиток). Водночас при оцінці якості розвитку необхідно враховувати взаємовплив економічних, соціальних та екологічних векторів розвитку. Звідси випливає інший варіант терміна – “збалансований регіональний розвиток”. Саме таке тлумачення є найприйнятнішим для України в умовах подолання трансформаційної кризи. У такому напрямку розвиваються дослідження М.В. Багрова [2], С.А. Лісовського [17], Л.М. Немец [19] та ін.

За глибоким переконанням автора, неможливо кваліфікувати розвиток держави як збалансований, якщо зростають міжрегіональні диспропорції, збільшується нерівність доходів населення різних регіонів, поглиблюються негативні тенденції технологічного відставання територій та ін. Ці явища загрожують національній безпеці (зокрема, територіальній цілісності держави). Тому важливим критерієм динамічного збалансованого розвитку держави є гармонізація міжрегіональних відносин, поступове подолання відставання певних регіонів. Кожен з регіонів держави повинен мати власну стратегію збалансованого розвитку, що передбачає врахування загальнодержавних пріоритетів і мобілізацію місцевих ресурсів і можливостей.

Таким чином, найбільш вдале тлумачення категорії “збалансований регіональний розвиток” стосовно умов сучасної України охоплює таких п’ять принципів складових [12, 18, 22, 25, 36, 40]: економічне зростання, прогресивний тип економічних трансформацій, позитивні зміни у розвитку соціуму, покращання екологічної ситуації та дотримання вимог екологічної безпеки, забезпечення гармонійного просторового розвитку.

Головними завданнями та напрямками переходу країни до сталого розвитку є [48]: 1) перехід до збалансованого природокористування та припинення деградації довкілля; 2) формування сучасної моделі економіки на засадах невиснажливого і відновлювального природокористування; 3) підвищення якості життя населення; 4)

раціональна – екологічно безпечна та економічно ефективна планувальна організація території; 5) розроблення та впровадження регіональної політики сталого розвитку. З кінця ХХ ст. концепція сталого розвитку стала світовим орієнтиром раціонального природокористування, екологічної та природно-ресурсної безпеки людства. Важливою складовою цієї концепції стала екологічно безпечна та економічно ефективна територіальна організація суспільства, а також планування територій, що являє собою сучасний і актуальний напрям географічної науки [46].

Обов'язковою умовою збалансованого регіонального розвитку є врахування зворотних зв'язків, відслідковування ефектів взаємовпливу одних компонентів регіональної системи на інші. Стимулювання темпів економічного зростання здатне призвести до виснаження природно-ресурсного потенціалу певних територій, зростання частки природоохоронних територій може збільшити техногенне навантаження та урбанізацію в ядрах існуючих систем розселення тощо. Постійний багатофакторний перехресний аналіз взаємодії між компонентами регіону (природою, населенням і господарством) дозволяє приймати правильні рішення з метою гармонізації всіх цих трьох складових, що і є свідченням збалансованого розвитку регіону.

В Україні регіони суттєво різняться між собою за характеристиками і показниками досягнення цілей тисячоліття. Універсальних моделей виходу будь-якого регіону на траєкторію динамічного збалансованого розвитку немає і не може бути внаслідок того, що регіони України своєрідні за економіко-географічним положенням, історичним минулим, природними умовами та ресурсами, етнічною і конфесійною структурою населення, спеціалізацією господарства тощо. Тому існує гостра суспільна потреба у розробці та послідовній реалізації конкретних регіональних стратегій розвитку. Для

цього необхідно розуміти як проблеми, так і переваги, ресурсні можливості кожного регіону [35].

1.2. Кластери як перспективний засіб активізації регіонального розвитку

Кластер – добровільне галузево-територіальне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють між собою, а також з науковими (навчальними) установами, громадськими організаціями, органами місцевої влади та самоврядування з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону [26, с. 8].

У кластер об'єднуються, як правило, малі та середні підприємства, які поодиночі не можуть вирішувати проблеми виживання за умов ринку (інвестування, стандартизація продукції, придбання нових технологій, підготовка кадрів тощо). Об'єднання зусиль малих та середніх підприємств на рівні регіону дозволяє отримати додаткові переваги від близького розташування і взаємодоповнювальної спеціалізації підприємств, що виробляють продукцію однієї галузі.

Кластерна модель організації територіальних господарських зв'язків надає можливість:

- концентрації фінансових ресурсів підприємств – членів кластера з метою розвитку виробництва шляхом придбання нових технологій, обладнання, надання гарантій для отримання кредиту одним із членів кластера;

- забезпечення доступу та обміну інформацією щодо різних аспектів діяльності підприємств;

- підвищення конкурентоспроможності за рахунок об'єднання зусиль підприємств кластера з метою виходу на зовнішні ринки;

- об'єднання компонентів виробничого процесу – постачальників сировини, споживачів кінцевого продукту, включаючи сферу

обслуговування і спеціалізовану інфраструктуру, планування роботи кластера на перспективу та забезпечення постійного завантаження підприємств, зменшення собівартості продукції та послуг;

– надання високопрофесійних юридичних, аудиторських та маркетингових послуг для підприємств-членів кластера через створення єдиної інформаційно-консультативної мережі;

– залучення до роботи наукових, проектно-конструкторських, інформаційних установ і впровадження їх розробок, вироблення продукції та надання послуг за світовими стандартами, участь у престижних виставках-ярмарках, показах моди, розширення ринків збуту продукції.

1.3. Методичні основи планування регіонального розвитку

Концепція державної регіональної політики, затверджена Указом Президента України 25.05.2001 р. №341/2001, передбачає державне стратегічне регіональне планування, яке б дозволяло точніше та “обґрунтованіше визначити основні довгострокові та поточні пріоритети регіонального розвитку на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях” [3].

Стратегія розвитку регіону визначає цілі та засоби їх досягнення на значний період – 6-7 років чи навіть більше. Ознайомлення із зарубіжним досвідом формування стратегій регіонального розвитку [3], а також концептуальними засадами стратегії розвитку обласного регіону [9] дозволяє зробити такі висновки:

1) стратегічне планування розвитку регіону є результатом діяльності регіональних органів влади і приватного сектора економіки, широких кіл громадськості. Саме активна участь територіальної громади в управлінні розвитком регіону відрізняє стратегічне планування від колишніх радянських п’ятирічних планів економічного та соціального

розвитку регіонів, де механічно об'єднувались матеріали галузевих міністерств, підприємствами яких насправді керували з центру;

2) принциповою відмінністю є також підхід до фінансування регіонального розвитку. Раніше монопольні позиції посідав державний бюджет, тепер основним джерелом повинні стати внутрішні фінансові ресурси регіону, а також прямі іноземні інвестиції, за залучення яких необхідно конкурувати з іншими регіонами;

3) стратегічний план є менш “жорстким” документом, ніж державний п'ятирічний план економічного та соціального розвитку, де висвітлювались ліміти державних централізованих капіталовкладень, обсягів будівельно-монтажних і підрядних робіт, матеріальних ресурсів, що розподілялись централізовано, та ін. Стратегічний план не є чимось незмінним; процес його реалізації передбачає постійне порівняння цілей і завдань із досягнутими результатами, відповідну корекцію заходів, що реалізуються.

Результати суспільно-географічних досліджень дозволяють збагатити стратегію регіонального розвитку важливими положеннями, прогнозами, гіпотезами, картами і зробити цей важливий документ змістовнішим та об'єктивнішим. Серед фахівців – членів робочої групи, яких залучено до розроблення та впровадження регіональної стратегії розвитку, обов'язково повинні бути кваліфіковані економіко-географи.

Підвищується роль та відповідальність обласних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, територіальних громад за збалансований розвиток регіонів. Започатковується розроблення загальнодержавної та регіональних стратегій розвитку територій. Це обумовлює необхідність методичної допомоги місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування в розробці та реалізації регіональних стратегій розвитку.

Програми економічного та соціального розвитку є засобом реалізації державної та регіональних стратегій. У них обґрунтовується

взаємоузгоджена і комплексна система заходів центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на поетапну та ефективну реалізацію цілей і пріоритетів, визначених у регіональній стратегії розвитку.

Найбільш вдалим нам видається бачення етапів дослідження та їх змісту, запропоноване Балабановим Г.В., Гільберг Т.Г. [3]: « ... для обґрунтування переводу регіону на рейки збалансованого розвитку. Пропонується поділити процес дослідження на шість етапів: 1) загальна характеристика регіону; 2) оцінка особливостей географічного положення регіону; 3) аналіз природно-ресурсного потенціалу і можливостей раціоналізації природокористування; 4) виявлення тенденцій соціально-демографічного розвитку регіону та змін на ринку праці; 5) оцінка динаміки розвитку та структури господарства регіону, виявлення “вузьких місць”; 6) визначення пріоритетів і стратегічних цілей динамічного збалансованого розвитку регіону на перспективу».

Етап 1. Загальна характеристика регіону

Необхідно розкрити місце регіону в Україні (територія, чисельність населення, особливості історичного розвитку, випуск і валова додана вартість продукції – абсолютні обсяги та в перерахунку на душу населення, рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці (МОП), виробництво продукції промисловості та сільського господарства на душу населення, обсяги експорту та імпорту товарів і послуг на душу населення, інвестиції в основний капітал і прямі іноземні інвестиції на душу населення). Провідний метод – статистичних порівнянь.

Етап 2. Оцінка особливостей географічного положення регіону

Головним змістом етапу є розкриття особливостей економіко- та фізико-географічного положення регіону, оцінка можливого впливу цих особливостей на темпи і напрямки перспективного соціального,

економічного та екологічного розвитку території. Зокрема, доцільно розглянути такі елементи географічного положення регіону:

– відносно державного кордону (прикордонне, глибинне).

Прикордонне положення зазвичай виступає як одна з конкурентних переваг регіону. Зазначимо, що цей чинник може набувати і негативного характеру; наприклад, збройний конфлікт у Придністров'ї призвів до масового “припливу” в Одеську область біженців із Молдови, що на тривалий час ускладнило розвиток області;

– відносно морів, судноплавних річок, авто- та залізничних магістралей, магістральних трубопроводів, міжнародних аеропортів. Периферійність, віддаленість від морів і транспортних магістралей є чинником, що стримує соціально-економічний розвиток. Тому необхідно врахувати, яким чином може вплинути на розвиток певного регіону будівництво і модернізація національної мережі транспортних магістралей, міжнародних транспортних коридорів;

– відносно потужних в економічному відношенні регіонів із розвинутою інноваційною сферою, а також найбільших міст країни. Розвинуті регіони і міста відіграють роль своєрідних “локомотивів”, здатних “потягнути за собою” прилеглі території;

– відносно природно-ресурсних баз і районів. Наявність у регіоні чи поруч значних запасів природних ресурсів є додатковим стимулом для потенційного зростання економіки. Водночас світовий досвід переконує в тому, що роль цього елемента географічного положення поступово зменшується. Навіть потужний природно-ресурсний потенціал в умовах інноваційного розвитку економіки поступається за силою впливу таким чинникам, як добре розвинута мережа телекомунікацій, висококваліфікована робоча сила, значний науково-технічний потенціал, порівняно чисте природне середовище.

Етап 3. Аналіз природно-ресурсного потенціалу і напрямків раціоналізації природокористування

Принципово важливим методичним прийомом є відслідковування таких прямих і зворотних зв'язків: а) вплив природи на людину; б) вплив природи на розвиток господарства; в) вплив людини та її господарської діяльності на природу, зміна компонентів природного середовища та ландшафтів; г) вплив зміненого та забрудненого природного середовища на людину і господарство, оцінка втрат і витрат на відновлення стійкості природних комплексів.

Стисла характеристика фізико-географічних особливостей території регіону повинна супроводжуватись оцінкою впливу рельєфу, клімату, внутрішніх вод, земель і біоти на населення та його господарську діяльність. Зокрема, необхідно оцінити ймовірність виникнення землетрусів, паводків, суховіїв, пилових бур, смерчів, спалахів інфекційних хвороб за наявності їх природних осередків, розвитку ерозії ґрунтів, заболочування, карстових просадок та ін. В умовах зростаючих техногенних навантажень інтенсивність цих несприятливих фізико-географічних явищ і процесів збільшується, що призводить до значних економічних та соціальних втрат. Дотримання вимог природно-техногенної безпеки здатно зменшити ці втрати.

Важливо залучити результати робіт ландшафтознавців щодо виявлення стійкості різних типів природних комплексів до антропогенного впливу. Спеціальні карти дозволяють регламентувати господарське використання території регіону з урахуванням придатності певного ареалу під певну функцію (аграрну, лісогосподарську, рекреаційну, селітебну, транспортну, природоохоронну тощо) або декілька функцій водночас. Оцінка просторових ресурсів і напрямків перспективного розвитку опорного каркасу (головних міст і зон вздовж транспортних магістралей) неможлива без резервування цінних в еколого-ландшафтному аспекті ареалів з метою використання останніх під національні та європейські екологічні коридори. Це сприятиме збереженню біологічного та ландшафтного розмаїття.

Традиційними для суспільно-географічних досліджень є завдання оцінки обсягів, якості, розміщення та можливостей використання

мінерально-сировинних, земельних, водних, агрокліматичних, лісових, фауністичних і рекреаційних ресурсів регіону. Враховуючи обмежений обсяг роботи, автор свідомо вирішив не розкривати зміст оціночних робіт щодо кожного виду природних ресурсів. Позиція здобувача буде зрозумілою після ознайомлення з текстом другого розділу. Свідченням просування регіону шляхом збалансованого розвитку є випереджувальні темпи економічного та соціального зростання порівняно з темпами зростання обсягів використання природних ресурсів і викидів шкідливих речовин у природне середовище.

Етап 4. Виявлення тенденцій демографічного розвитку регіону та змін ринку праці

Цей етап передбачає дослідження впливу природного середовища та економіки на людину, хід демографічних процесів у регіоні, розселення населення. Важливо також виявити вплив територіальної спільності людей на природу та господарський розвиток. Необхідно розкрити динаміку чисельності населення, його статеву-вікову структуру, схарактеризувати процеси народжуваності, смертності та природний приріст (у тому числі міського і сільського населення), особливості розселення населення, розвиток урбанізації. Доцільно проаналізувати роль міграцій, зокрема зовнішніх. Враховуючи масштаби нелегальної еміграції, необхідно використати результати соціологічних опитувань, а також прийоми непрямих оцінок обсягів міграційних потоків, їх напрямків, структури мігрантів тощо.

“Містком” між населенням і господарством є трудова діяльність мешканців регіону. Підлягають оцінці динаміка чисельності трудових ресурсів, рівень зайнятості, демографічне навантаження на одного працюючого, структура зайнятості населення за галузями (видами економічної діяльності) та її зміни. Особлива увага приділяється рівню безробіття (загалом для всього населення, міського, сільського, серед молоді, жінок і чоловіків), пошуку можливостей для створення нових робочих місць. Необхідно розкрити тенденції рівня доходів населення,

умов його життя (забезпеченість житлом, благоустрій житлового фонду, рівень медичного обслуговування, динаміка захворюваності, тенденції очікуваної тривалості життя, рівень освіти тощо).

Етап 5. Оцінка динаміки розвитку та структури господарства регіону

Відповідно до напрямку або аспекту дослідження в центрі уваги мають бути різні структурні співвідношення між елементами економічної системи регіону. Зокрема, глибокі суспільні перетворення в Україні призвели до принципових змін у формах власності, що суттєво вплинуло на розвиток усіх без винятку регіонів держави. Для розкриття структурних змін в економіці регіону в інституційному аспекті за певний період часу необхідно виявити пропорції між різними формами власності: приватною, колективною (у тому числі господарських товариств, орендних підприємств та ін.), державною (загальнодержавною, комунальною), власністю інших держав, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав. Враховуючи “вибуховий” характер перебудови інституційної структури регіонального господарства в перехідний період від планової командно-адміністративної до ринкової економіки, доцільно провести щорічні розрахунки часток кожної з форм власності за досліджуваний період (за вартістю основних засобів, середньорічною кількістю робітників і службовців, зайнятих в економіці, обсягами виробництва товарів і послуг). Загальною тенденцією перебудови інституційної структури економіки всіх регіонів України буде зменшення частки державної форми власності і збільшення часток колективної та приватної форм власності.

За той самий період часу необхідно порівняти економічні та соціальні результати інституційних перетворень (ефективність використання основних засобів, робочої сили, валова додана вартість та ін.), оскільки сама по собі зміна форм власності ще не гарантує зростання суспільного багатства.

Іншим важливим аспектом структури господарства регіону є *галузевий*, коли увагу дослідника зосереджено на аналізі пропорцій між секторами, галузями господарства або видами економічної діяльності. Виявлення цих пропорцій можливо шляхом експериментальних розрахунків через групування даних за галузями або видами економічної діяльності. Саме такий підхід дозволяє у першому наближенні розкрити структуру випуску товарів та послуг і структуру ВДВ у розрізі регіонів України.

Завдання аналізу галузевої структури господарства з суспільно-географічних позицій вдало сформульовано у роботі [45]: “Суспільну географію цікавить перш за все галузево-функціональна структура господарства: з яких галузей чи видів економічної діяльності складається той чи інший господарський комплекс (?); якою мірою складові частини господарства пов’язані між собою, збалансовані та пропорційні у своєму розвитку (?); наскільки прогресивною та ефективною є дана структура господарства (?); за якими напрямками потрібно здійснювати структурну перебудову даного господарського комплексу (?)”. До цього переліку слід додати й таке: якою мірою структура господарства диверсифікована; чи супроводжуються міжгалузеві структурні зрушення внутрішньогалузевими та ін.

Про прогресивний характер змін галузевої структури господарства регіону свідчать такі індикатори: 1) зростання частки сфери послуг; 2) зростання частки промисловості порівняно з сільським господарством; 3) зростання частки обробної промисловості і скорочення частки видобувних галузей; 4) зростання частки наукоємних високотехнологічних галузей промисловості; 5) зменшення ресурсо- та енергоємності регіональної економіки.

Важливою сферою економіки є сектор послуг (торгівля, зв’язок, транспорт, освіта, наука, охорона здоров’я, рекреація тощо). Слід виявити рівень розвитку цих видів діяльності, ступінь задоволення

потреб у різних видах послуг, динаміку зайнятості у цьому секторі. Зокрема, оцінюється стан транспортної, телекомунікаційної, екологічної та іншої інфраструктури області порівняно з Україною загалом. Суттєві та добрі перспективи мають ті регіони, де щільна та якісна транспортна мережа, що забезпечує швидку досяжність міських агломерацій, вантажних терміналів, ведеться чи заплановано будівництво міжнародних транспортних коридорів, приділяється увага розвитку цифрового телефонного зв'язку, мобільного зв'язку, Інтернету тощо. Обов'язковою умовою поступального розвитку регіону є розгалужена мережа навчальних закладів, науково-дослідницьких установ, технопарків, консалтингових, трансферних та інших центрів. Тільки той регіон буде привабливим для інвестування, де територіальна громада здатна продукувати, поширювати і впроваджувати інновації.

Якщо з часом частка певної галузі спеціалізації скорочується, – це є свідченням загрози економічній безпеці регіону. Такі явища вимагають термінового реагування з метою з'ясування причин (втрата ринків збуту, внутрішньорегіональні проблеми або інше) і негайного вжиття відповідних заходів. Подолання депресії в галузях спеціалізації повинно спиратися на глибоке вивчення кон'юнктури зовнішніх ринків. Якщо попит на певну продукцію стабільний, слід докласти максимум зусиль заради збереження позицій на цьому ринку. Якщо попит зменшується, необхідно стимулювати розвиток нових виробництв.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ І ПРІОРИТЕТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Природні умови і ресурси регіонального розвитку.

Природні умови і ресурси Херсонської області сформувалися як результат взаємодії багатьох чинників, що визначаються пер за все географічним положенням регіону на півдні України в межах степової зони Східно-Європейської рівнини. Площа Херсонської області становить 28,5 тис. км². Територія Херсонщини в основі має типову платформу. Вона є південною частиною давньої докембрійської Руської або Східно-Європейської платформи, її крайовим прогином в бік Криму. У рельєфі Землі ця западина виражена у вигляді Причорноморської низовини.

Геоморфологічна будова території, на якій розташована Херсонська область, склалась під впливом екзогенних та ендегенних факторів. В загальному плані геоморфологічної будови область – слабохвиляста рівнина, орографічні особливості якої зумовлений геологічною будовою та тектонікою. Особливістю геоморфологічної будови Херсонської області є те, що вона розташована в межах найнижчого, Причорноморського геоморфологічного рівня України (з пануючими висотами 50-60 м над рівнем моря).

В тектонічному відношенні територія Херсонської області поділяється на 3 частини. Перша – Український кристалічний щит. Межа цієї частини проходить по лінії Калінінське – Каховка – Іванівка. Друга частина – Причорноморська западина. Південна межа тут проходить по акваторії Чорного моря, середині Сиваша, північніше півострова Чонгар та Генічеська. Тут на крайньому південному-сході в фундаменті виділяється Причорноморська западина герцинської

Скіфської плити, яка складає третю тектонічну структуру Херсонської області[39].

В рельєфі Херсонської області виділяють такі складові частини: Бузько-Дніпровська, Токмацька, Асканійсько-Мелітопольська, Нижньодніпровська рівнини та Присиваська низовина.

Корисні копалини на території Херсонської області представлені, головним чином, нерудним комплексом. Територія Причорноморської западини в межах Херсонщини відноситься до Південноукраїнської нафтогазоносною області. Зараз розробляється родовище Стрілкове на Арабатській Стрілці [5].

Осадкові породи дають можливість розробки багатьох видів будівельних матеріалів. Найбільшими родовищами вапняку є Бобровокутське, Архангельське, Білокриницьке, Високопільське, Бериславське та ін. Піски зустрічаються в Каховському, Новокаховському, Кардашинському, Голопристанському, Дар'ївському та Генічеському кар'єрах. Глини добувають в Бериславському, Херсонському, Старомаяковському, Чаплинському родовищах. Найбільш значним родовищем торфу є Кардашинське.

Мінеральні води хлоридно-сульфатно-натрієвого складу відомі в багатьох районах області – Бериславському, Каховському, Каланчацькому, Білозерському, Великоолександрівському, Генічеському. На півострові Чонгар – термальні води, з 36% вмістом йоду, аналогів яким немає в Україні [5].

Клімат Херсонської області помірно континентальний. Зима м'яка, малосніжна, часто бувають відлиги. Середня температура повітря в січні -3...-5°C, у липні +21,5...+23,5°C. Тривалість періоду з температурами понад +10°C становить 215-230 днів. Річна кількість опадів – 300-410мм, більшість випадає влітку, сніговий покрив нестійкий [5]. Спостерігаються такі несприятливі кліматичні явища, як суховії, пилові бурі, град, що наносять значних збитків сільському господарству.

За гідрологічним районуванням Херсонська область знаходиться в зоні недостатньої водності рівнинної частини України. В межах цієї зони виділяють кілька гідрологічних областей. Херсонщина входить до 2-х із них. Правобережну частину відносять до Нижньобузько-Дніпровської області недостатньої водності, лівобережну та крайній південь правобережної – до Причорноморської області надзвичайно низької водності [5]. Херсонська область розташована в межах Причорноморського артезіанського басейну.

Ґрунти Херсонщини – важливий компонент її ландшафтів, який в значній мірі визначає спеціалізацію економіки області, спосіб життя її мешканців.

На території Херсонської області дуже специфічні фактори ґрунтоутворення (клімат, рослинність, ґрунтоутворюючі породи, рельєф), які і визначають унікальний перелік ґрунтів цього регіону України [53]. Найпоширенішими ґрунтами Херсонської області є чорноземи (звичайні та південні), каштанові ґрунти (темно-каштанові і каштанові в комплексі з солонцями і солончаками), оглеєні ґрунти подів та дернові ґрунти піщаних терас Дніпра [5]. Ґрунтові ресурси Херсонщини – основа сільськогосподарського виробництва області та важливий компонент її ландшафтів – знаходяться зараз в небезпеці, і збереження родючості ґрунтів є першочерговою задачею сьогодення.

Різноманітність природних комплексів Херсонщини зумовлює флористичне та фауністичне багатство цього регіону. Вивчення та розуміння комплексної структури живих систем допомагає вірно оцінити рівень впливу на них постійно діючого антропогенного фактору, знайти розумний компроміс між використанням і збереженням природних ресурсів цього краю.

Характеристики окремих компонентів природи показують, що територія Херсонщини визначається складною просторовою диференціацією фізико-географічних умов. Рельєф, геологічна будова,

клімат, води, ґрунти, рослинність і тваринний світ, перебуваючи між собою у складному взаємозв'язку і взаємодії, утворюють різноманітні природні комплекси (ландшафти).

Нині під сильним антропогенним пресом (розорювання степів, водна ерозія та дефляція земель, підтоплення і опустелювання ґрунтів, забруднення води, атмосферного повітря, пряме знищення видів рослин, грибів і тварин) природа Херсонщини зазнає катастрофічних змін.

2.2. Соціально-економічна характеристика регіону в контексті пошуку шляхів збалансованого розвитку.

Економічний потенціал області за показником валової доданої вартості (ВДВ) становить 1,4% від загальнодержавного. Внесок області у виробництво продукції сільського господарства держави становить 3,2%, з них продукції рослинництва - 3,6%, тваринництва - 2,6%, що є недостатнім з огляду наявних природних та агрокліматичних умов.

Питома вага області за обсягом реалізованої промислової продукції становить 0,7%, за доходами місцевих бюджетів - 2%, за трансфертами доходів місцевих бюджетів - 2,8% , що визначає її дотаційність.

Спостерігається значне відставання багатьох показників від середніх по Україні. Зокрема, менше середньоукраїнського є: обсяг реалізованої промислової продукції - у 3,1 раза, обсяг реалізованих послуг - у 1,7 раза, загальна сума податків, зборів і обов'язкових платежів -у 2,7 раза, доходи місцевих бюджетів - у 1,6 раза, інвестиції в основний капітал -у 2,6 раза, видатки місцевих бюджетів - у 1,2 раза. Натомість трансферти місцевих бюджетів у 1,2 раза більші, ніж середні по Україні. Необхідно зауважити, що обсяг продукції сільського господарства в області в розрахунку на 1 особу перевищує аналогічний середньоукраїнський показник. За показником соціального розвитку область належить до регіонів з нижчим за середній по Україні ступенем розвитку. Так, у 2007 році середньомісячна номінальна заробітна плата працівників (1017 грн.)

дорівнювала 75,3% від середнього рівня по економіці (1351 грн.). Частка населення із грошовими витратами, нижчими за прожитковий мінімум, у 2005 році становила 64,7%. Упродовж багатьох років не вирішується житлова проблема - щороку одержують житло лише 1 % тих, хто перебуває у черзі, яка складає понад 23,1 тис. сімей.

Херсонщина є аграрно-промисловою областю, яка має великий природно-ресурсний потенціал. Останніми роками в структурі формування ВДВ області пріоритетності набувають або промисловість, або аграрна сфера. Область визначається високою природною родючістю ґрунтів, найнижчою в Україні забезпеченістю власними водними ресурсами. З огляду на це гарантоване сільськогосподарське виробництво в умовах посушливого степу можливе лише за наявності надійного економічно обґрунтованого зрошення. Зрошувані землі є страховим фондом стабільного виробництва сільськогосподарської продукції, особливо в посушливі та гостро посушливі роки. В області активно впроваджуються нові прогресивні технології зрошення, зокрема крапельне зрошення, розвивається рисівництво. Крапельне зрошення за своєю сутністю є водозберігаючим, дозволяє зменшити витрати поливної води у 1,5-3 рази порівняно з традиційними способами зрошення [11].

Агрокліматичні умови області є сприятливими для нарощування обсягів виробництва плодово-ягідної продукції, баштанних і винограду.

Питома вага області за обсягом реалізованої промислової продукції становить 0,7%. За окремими видами промислової продукції область спеціалізується на виробництві харчових продуктів і переробці сільськогосподарської продукції, зернозбиральних комбайнів, суднобудуванні та судноремонті тощо. Основу промислового комплексу складають 196 великих і середніх підприємств, на яких працюють близько 44,1 тис. працівників. Найбільша кількість працюючих зайнята в машинобудуванні - 35,2% та харчовій промисловості - 21,3%.

Найбільш розвиненими промисловими районами області є м. Херсон, на який припадає 54,8% загального обсягу реалізованої промислової продукції, м. Нова Каховка - 20,5%, м. Каховка - 12,5%, Білозерський, Цюрупинський райони - 2,3%, Бериславський - 1,7%.

Найбільший внесок в економіку області здійснюють обробна промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води і сільське господарство, мисливство та лісове господарство. У переробній промисловості провідне місце за обсягом реалізованої продукції займають: виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів - 42,2%, машинобудування - 20,1%, металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів - 5,0%, хімічна та нафтохімічна промисловість - 4,4%.

Упродовж останніх років промисловість розвивається нестабільно. Найбільш високими і стабільними темпами розвивається машинобудування, ремонт і монтаж машин та устаткування, харчова, хімічна промисловість, металургія та оброблення металу. Область забезпечує виробництво потужних електромашин, електродвигунів, електрозварювального обладнання.

Харчова промисловість, питома вага реалізованої продукції якої в загальному обсязі реалізованої продукції промисловості становить 42,2%, є провідною галуззю виробничої спеціалізації області. Головні харчові підприємства області впроваджують системи якості, сертифіковані за міжнародними стандартами ISO.

Основними виробництвами харчової промисловості зі стабільними темпами зростання є виробництво жирів, молочних продуктів, напоїв, інших харчових продуктів, готових кормів для тварин.

Динамічно розвивається зовнішньоекономічна діяльність у сфері послуг. У експорті послуг переважають послуги транспорту (зокрема морського) та зв'язку (56,9%), послуги обробної промисловості (36,5%).

Херсонщина - транзитна область із потужною транспортною системою, територією якої пролягають два міжнародні транспортні коридори. В області спостерігається пошкваллення інвестиційного розвитку.

Одним з найістотніших джерел розвитку області є її природні ресурси, передусім курортно-рекреаційні. Стан природно-ресурсної бази області характеризується проявом неоднозначних тенденцій, а екологічна обстановка - значною кількістю проблем, які є наслідком розвитку народногосподарського комплексу з ресурсоємними технологіями та фінансуванням природоохоронних заходів за залишковим принципом.

Негативним чинником розвитку природно-ресурсного потенціалу області, зниженням її інвестиційної-привабливості є підтоплення та затоплення територій, забруднення підземних вод, які використовуються для питного водопостачання. Домінуючими чинниками підтоплення населених пунктів є живлення ґрунтових вод поверхневими та побутовими водами, які практично не відводяться за межі територій сіл, а також регіональне напірне живлення ґрунтових вод уздовж Чорноморського та Азовського узбереж і Присивашшя. Порушення стійкості ландшафтномеліоративних систем обумовило виникнення низки проблем водозабезпечення населення, в першу чергу в сільських населених пунктах. Понад 200 сіл області споживають воду, що не відповідає державному стандарту на питну воду, 35 сільських населених пунктів використовують привізну воду.

Негативним чинником розвитку природно-ресурсного потенціалу області є недостатнє використання вторинних ресурсів, кількість яких зростає більш швидкими темпами, ніж залучення їх у виробництво та утилізація.

Водночас, у зв'язку зі скороченням промислового виробництва окремих водомістких галузей зменшується загальне водопостачання, обсяг забруднення водних об'єктів та атмосферного повітря.

Спостерігається спад активності у будівельній галузі, значною мірою це пов'язано із залежністю галузі від кредитів, подорожчання енергоносіїв, металопродукції, будівельних матеріалів.

Результатом негативних наслідків впливу фінансової кризи на виробничу діяльність підприємств області є погіршення показників ринку праці: збільшення рівня безробіття населення; скорочення робочих місць, зупинка виробництва, кількості працівників, вивільнених з підприємств, установ та організацій; чисельності працівників, які працювали неповний робочий час та знаходилися в адміністративних відпустках.

Аналіз соціально-економічного розвитку Херсонської області свідчить про його низький рівень, нестабільні повільні темпи структурних трансформацій та відтворювальних процесів в економіці. Резерви динамічного економічного розвитку області визначаються наявним соціально-економічним і природно-ресурсним потенціалом. Активізація наявних позитивних тенденцій, ефективне використання резервів розвитку, розробка та реалізація антикризових заходів щодо зменшення впливу негативних наслідків фінансової кризи на соціально-економічний розвиток області, в першу чергу на забезпечення населення теплом, газом, водою та приведення у відповідність з фактичними витратами тарифів на житлово-комунальні послуги, сприятиме недопущенню негативного впливу наслідків цієї кризи на розвиток усіх галузей економіки в регіоні, а також створенню належних умов для підтримки достатнього рівня життєдіяльності населення Херсонської області.

2.3. Суспільно-географічні пріоритети соціально-економічного розвитку Херсонської області

Для поліпшення ситуації в сфері *промисловості регіону* пріоритетними є такі важливі напрямки:

- стимулювання оновлення основних засобів виробництва, модернізації підприємств та їх технічного переоснащення; впровадження сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій;
- розвиток пріоритетних галузей промислового комплексу, в тому числі деревообробної, целюлозно-паперової та легкої промисловості, особливо текстильного виробництва;
- створення промислових зон у м. Херсоні та містах обласного підпорядкування з санітарним та екологічним кордоном;
- залучення наукового потенціалу області з метою розробки й впровадження у виробництво прогресивних енергозберігаючих технологій та ефективного використання сировинних ресурсів області;
- створення єдиної інформаційної бази даних щодо сплати податків і зборів, інших відомостей про партнерів за допомогою сучасних методів: електронної звітності, сайтів в Інтернеті, систем електронного документообігу на основі цифрового електронного підпису із забезпеченням доступу до неї суб'єктів підприємницької діяльності з метою виявлення фіктивних фірм. Доступ до такої бази даних може здійснюватися на умовах абонплати або шляхом запиту;
- участь підприємств та установ області у державних та міжнародних програмах транскордонного співробітництва.

Прискореному розвитку агропромислового виробництва, підвищенню його потенціалу й ефективності сприятиме:

- запровадження інноваційних технологічних проектів, які дозволяють значно збільшити реалізацію генетичного потенціалу рослинництва та тваринництва, перейти на адаптовані системи

землеробства, вирощування екологічно чистої продукції; збільшення обсягів кредитування закупівлі насіння, добрив, засобів захисту сільськогосподарськими виробниками тощо;

- стимулювання процесів спеціалізації фермерських господарств, на виробництво проблемної тваринницької продукції з урахуванням того, що на шляху інноваційного розвитку зернове господарство повинно бути крупним і кратним системі машинного парку в галузі, а розвиток сектору приватних підсобних господарств населення виконує виключно соціально-економічну функцію;
- створення умов для розвитку великотоварного виробництва та підтримки провідних аграрних підприємств за всіма напрямками галузі;
- розробка та впровадження науково обґрунтованої системи сівозмін вирощування сільськогосподарських культур з урахуванням реально необхідних обсягів кормів для галузі тваринництва та підвищення родючості ґрунтів;
- забезпечення екологічної безпеки використання земельних ресурсів при виробництві рису за рахунок упровадження замкнених чекових систем;
- розбудова системи агромаркетингу області, забезпечення стабільного функціонування галузевих ринків продовольства, зменшення обсягів неринкового обігу сільськогосподарської продукції, розвиток відповідних інфраструктурних потужностей (елеваторів, сховищ, холодильників);
- нарощування обсягів інвестування діяльності зі зберігання, переробки та доведення продовольчої продукції до споживачів, формування товарно-кредитних корпорацій, функціями яких є фінансовий супровід обігу продовольчих ресурсів, надання

обласними та місцевими бюджетами субвенцій у межах програм підтримання продовольчої безпеки;

- стимулювання процесів укрупнення та корпоратизації в овочепереробному комплексі з метою збалансованості його з виробництвом, посилення конкурентних переваг галузей сільського господарства, впровадження переробки овочеваштанної продукції та її асортименту за умов реалізації відходів переробних виробництв в якості кормів у тваринництві;
- впровадження стандартів якості продукції шляхом сертифікації сільськогосподарського та переробного виробництва, контролю джерел надходження, умов зберігання і реалізації продукції;
- інформаційна підтримка, розвиток кооперативних об'єднань;
- розвиток дорадчих служб та подальша переорієнтація їх діяльності в тренінгові та бізнес-центри.

Вирішенню проблем розвитку і функціонування транспортного комплексу Херсонської області сприятиме:

- модернізація та розбудова транспортної інфраструктури;
- удосконалення управління транспортними процесами та потоками на засадах переходу на нові принципи їх організації з широким використанням інформаційних технологій і маркетингу, логістики;
- налагодження співпраці з центральними органами влади щодо інвестування стратегічно важливих транспортних об'єктів (реконструкція існуючої національної мережі міжнародних транспортних коридорів, які проходять територією області, розвиток залізничного транспорту тощо).

Для досягнення рівня гарантованого розвитку у сфері житлово-комунального господарства необхідно:

- провести реконструкцію, ремонт і модернізацію устаткування водопровідних, каналізаційних мереж і споруд;

- розробити та впровадити раціональні норми водоспоживання, технології водопідготовки й очищення стічних вод;
- запровадження конкурентного середовища в житлово-комунальній сфері;
- подолання істотних відмінностей у рівні розвитку житлово-комунальної сфери й обслуговування населення між міськими поселеннями та сільською місцевістю;
- зниження техногенного впливу житлово-комунального господарства на навколишнє середовище, широке впровадження ресурсо- й енергозаощаджуючих технологій;
- впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій.

У добу глобалізації необхідно обережна і зважена торговельна політика, розвиток побутового обслуговування населення для задоволення попиту на споживчі товари і послуги в широкому асортименті, за доступними цінами та гарантованої якості. Тому пріоритети вдосконалення сфери торгівлі, ресторанного господарства та побутового обслуговування полягають у:

- посиленні продовольчої безпеки регіону;
- забезпеченні жорсткого контролю за дотриманням стандартів якості, санітарно-гігієнічних норм і галузевих нормативів у функціонуванні об'єктів;
- сприянні подальшого розвитку мережі загальнодоступних (за критерієм вартості товарів і послуг для споживачів) підприємств і закладів.

За умов, що торгівля структурує виробничий процес і конкурентоспроможність регіональної економіки, є необхідність розробити програму розвитку внутрішньої торгівлі для розв'язання проблемних завдань торговельної галузі та структурування цієї сфери економіки.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ І ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

3.1. Сучасні тренди і проблеми регіонального розвитку в Україні.

Апріорі вважається, що регіональний розвиток, регіональна політика, управління територіями є тими сферами науки та практики, на яких розуміються всі, хто так чи інакше має відношення до центральних і регіональних органів влади. Саме цим пояснюється величезна кількість публікацій у наукових, періодичних виданнях, засобах масової інформації. Вирішенням зазначених проблем займаються насамперед фахівці з регіональної й аграрної економіки, державного управління, частково представники історичної науки, юриспруденції, соціології тощо. Представники суспільної географії займають центральне місце в рейтингу науковців, які займаються ґрунтовним вивченням проблем регіонального розвитку. У цьому контексті варто відзначити наукові праці Ф. Заставного, Л. Немець, М. Паламарчука, М. Пістуна, Л. Руденка, О. Топчієва, О. Шаблія. Суспільно-просторова нерівність і поляризація як наслідки та форми прояву сучасних особливостей регіонального розвитку в Україні детально розкриті в монографічному дослідженні К. Мезенцева, Г. Підгрушного, Н. Мезенцевої [21]. Аналітичний аналіз загальних диспропорцій регіонального розвитку, шляхів і напрямів стимулювання розвитку проблемних територій, у тому числі сільських, здійснено автором цієї роботи [4, 6]. Водночас суспільні географи зазвичай недостатньо уваги приділяють аналізу нормативно-законодавчої бази, організаційно-управлінських заходів, які регламентують процеси регіонального розвитку. Дослідження останніх без урахування інституційних аспектів знижують

конкурентоспроможність результатів наукового пошуку суспільних географів.

Отже, необхідним є науковий аналіз цілей, завдань, конкретних механізмів і заходів, які містилися в Державній стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 р. й слугували основою для вирішення не лише сучасних проблем країни, а й забезпечення сталого розвитку її територій на перспективу.

Прийняття Державної стратегії зумовлене щонайменше двома обставинами: по-перше, завершенням терміну дії аналогічної програми, яка була затверджена в 2006 р. й розрахована на період до 2015 р.; по-друге, ускладненням соціально-економічної й суспільно-політичної ситуації в країні через анексію Криму та бойові дії в частині Донецької й Луганської областей, а також відсутністю реальних результатів у розв'язанні найбільш гострих проблем регіонального розвитку. Крім того, як зазначається в самому документі, стратегія розроблена відповідно до європейських стандартів і на період, що синхронізується з плановими й бюджетними циклами Європейського Союзу (далі – ЄС).

Наявність в Україні низки проблем у розвитку окремих територій є доведеним фактом. Серед найбільш гострих із них можна назвати такі: 1) суттєві диспропорції в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів; 2) посилення процесів поляризації в усіх секторах економіки; 3) дезінтеграція економічного простору; 4) формування промислових депресивних регіонів і монофункціональних міст; 5) утворення значних за розмірами зон сільської депресивності; 6) значна асиметрія за показниками якості життя населення, особливо між містами й сільською місцевістю; 7) гіпертрофований розвиток столиці; 8) відсутність єдиних підходів до розв'язання проблем регіонального розвитку, насамперед депресивних регіонів і міст.

Наведемо декілька фактів, які підтверджують вищезазначене. По-перше, це посилення міжрегіональних диспропорцій у душових

показниках валового регіонального продукту. Якщо в 1997 р. перевищення максимального значення цього показника складало 3,6 раза, то в 2013 р. – 6 разів. Прогнозні розрахунки до 2020 р., проведені з використанням трендового моделювання [7], показують, що диспропорції будуть зростати й надалі, адже очікуване перевищення максимального значення душевого показника валового регіонального продукту над мінімальним буде становити 6,5 раза (рис. 3.1).

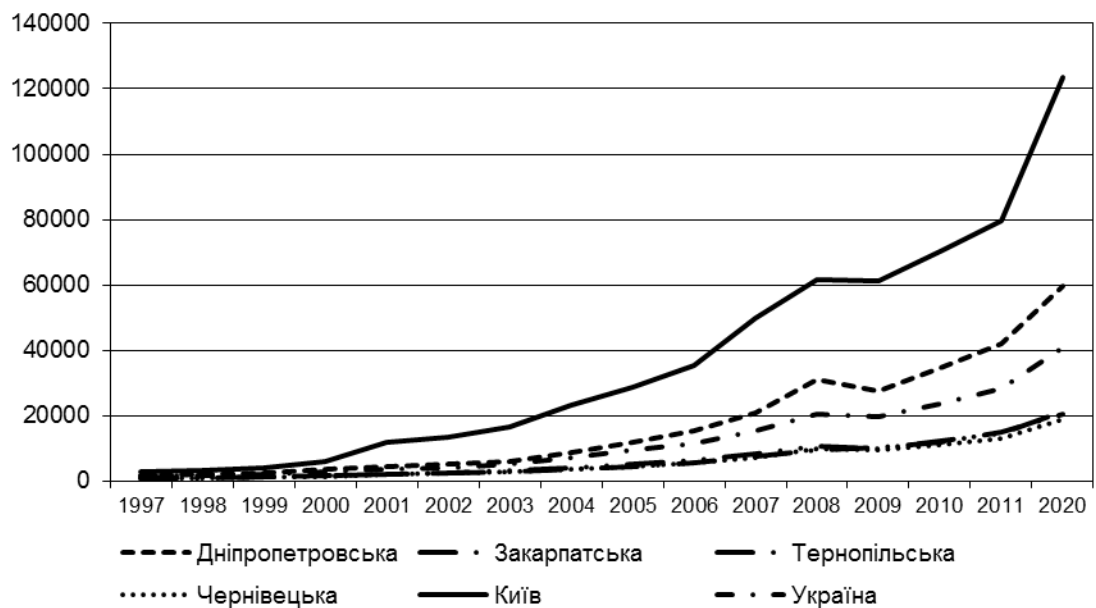

Рис. 3.1. Динаміка душевих показників валового регіонального продукту окремих регіонів України впродовж 1997–2013 рр. з прогнозом до 2020 р. [7]

У 1997 р. в Україні налічувалося лише сім проблемних регіонів, у 2013 р. їх кількість зросла до 16 одиниць.

По-друге, значні диспропорції простежуються й у виробництві промислової продукції, в інвестиціях в основний капітал. Наприклад, частка Дніпропетровської області в обсягах реалізованої промислової продукції України в 2013 р. становила 18,2%, тоді як Чернівецької – лише 0,4%.

Негативні тенденції спостерігаються в структурі промислового виробництва регіонів України, свідченням чого є домінування в

більшості з них однієї чи двох низькотехнологічних галузей. У Вінницькій, Тернопільській областях і навіть у м. Києві такою галуззю є харчова промисловість, у Дніпропетровській області – гірничодобувна промисловість і чорна металургія. Загалом порівняно з початком 90-х рр. ХХ ст. в Україні помітно зросла частка сировинноємких галузей.

По-третє, досить неоднозначними трендами розвитку характеризується аграрний сектор. Відновлення сільськогосподарського виробництва йде вибірково, на провідні позиції виходять ті території, які характеризуються кращими природними передумовами для виробництва аграрної продукції й залучення інвестиційних ресурсів. Диспропорції найбільш рельєфно проявляються не на рівні регіонів, а на рівні адміністративних районів. Є сільські райони, де на одного жителя виробляється близько 100 грн сільськогосподарської продукції, а є такі, де ці показники становлять понад 50 тис. грн (Канівський район).

По-четверте, усе чіткіше проявляються диспропорції й у розвитку міських поселень. Великі міста, насамперед обласні центри, стають головними осередками концентрації економічного потенціалу, людських ресурсів, інвестиційного капіталу. Саме вони отримують левову частку як внутрішніх, так і іноземних інвестицій. Наприклад, частка Харкова в загальному обсязі інвестицій однойменного регіону становить 53,3%, Запоріжжя – 64,1%, Одеси – майже 68%. Зазначені проблеми потребують першочергового вирішення шляхом проведення ефективної державної регіональної політики.

3.2. Завдання нової регіональної політики у контексті реалізації стратегії сталого розвитку

Принципова відмінність Державної стратегії полягає в тому, що вона ґрунтується на інших концептуальних підходах до вирішення проблем подолання регіональних диспропорцій. Зокрема, замість політики вирівнювання, патерналістських підходів, основна увага

зосереджується на необхідності активізації розвитку внутрішнього потенціалу регіонів.

Усвідомлення на державному рівні необхідності жорсткої економії фінансових ресурсів зумовлює той факт, що в новій Державній стратегії ключовими визначено лише три цілі.

Перша ціль – підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, що передбачає розробку низки заходів, які мають посилити інвестиційну привабливість і конкурентоспроможність територій і міст країни. Перелік цих заходів є досить значним: починаючи від розвитку інфраструктури й економічного потенціалу міст, завершуючи активізацією транскордонного співробітництва й підвищенням ефективності використання внутрішнього потенціалу регіонів (людського, наукового, природно-ресурсного тощо). Ця мета чітко узгоджується з новими концептуальними положеннями Державної стратегії щодо подолання патерналістських настроїв під час вирішення проблем розвитку окремих регіонів.

Головною в Державній стратегії є друга ціль, а саме територіальна соціально-економічна інтеграція та просторовий розвиток, оскільки її реалізація найтісніше пов'язана з вирішенням ключових проблем регіонів. Серед низки заходів, які передбачається здійснити в межах реалізації другої мети, варто акцентувати увагу на тих із них, які направлені на запобігання збільшенню диспропорцій, на стимулювання створення «точок зростання» й підтримки проблемних територій, створення умов для продуктивної зайнятості населення, модернізацію системи освіти, підвищення стандартів життя в сільській місцевості. Окремо в другій цілі вказується на необхідність виконання завдань і здійснення заходів, спрямованих на вирішення актуальних проблем розвитку Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим.

Третя ціль – ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку – більше стосується проблем удосконалення нормативно-законодавчої бази, оскільки положення багатьох із чинних базових документів містять суттєві недоліки, що ускладнює їх імплементацію. У цьому контексті варто звернути увагу на Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів», недосконалість положень якого досі не дає можливості визначити на офіційному рівні перелік депресивних регіонів, промислових, сільських районів і міст обласного підпорядкування. Це у свою чергу не дозволяє розпочати процедуру санації депресивних територій, існування яких є однією з ключових проблем регіонального розвитку в Україні. Одним із завдань Державної стратегії визначено децентралізацію влади й реформування місцевого самоврядування й адміністративно-територіального устрою. Нагальною проблемою залишається також удосконалення системи стратегічного планування регіонального розвитку.

Великі надії науковці та практики покладають на такий інструмент реалізації завдань державної регіональної політики, як угоди щодо регіонального розвитку. Їх формування передбачає виконання низки процедур, а головне – чітке узгодження дій центральних і регіональних органів влади. Укладаються такі угоди між Кабінетом Міністрів України й обласними державними адміністраціями. У них чітко визначені не лише конкретні програмні завдання, а й джерела фінансування. Упродовж 2007–2014 рр. було розроблено, узгоджено й затверджено до виконання лише шість угод щодо регіонального розвитку (Донецька, Вінницька, Івано-Франківська, Херсонська, Волинська та Львівська області). Детальний аналіз реалізації завдань уже підписаних угод щодо регіонального розвитку показав, що вони не виконані в жодній з областей. Ідеться насамперед про їх фінансування, рівень виконання якого в 2011 р. склав лише 61%, у тому числі 65,9% із фондів державного бюджету та 42% із регіональних фондів [5, с. 29]. Отже,

підписання, здавалося б, узгодженої на всіх рівнях угоди не є гарантією її успішного виконання.

Державні програми подолання стану депресивності окремих територій поки що можуть розглядатися лише як гіпотетичний інструмент реалізації завдань державної регіональної політики, оскільки недоліки законодавчої бази не дозволяють на офіційному рівні визначити їх перелік.

Найбільш поширеною формою транскордонного співробітництва, яка діє ще із середини 90-х рр. ХХ ст., є єврорегіони. Наразі в Україні офіційно функціонує 10 єврорегіонів, у межах яких реалізується низка різноманітних проектів. Разом із цим варто визнати, що в них не повною мірою реалізуються потенційні можливості, які передбачені їх статутами.

Свої проблеми й особливості реалізації мають також галузеві (соціально-економічні) і територіальні цільові програми. Таких програм у кожному з регіонів забагато («Власний дім», «Демографія» тощо), що призводить до розпорошення фінансових ресурсів. Їх виконання значною мірою залежить від субвенцій із державного бюджету, що в умовах його дефіциту створює перешкоди для реалізації поставлених завдань.

Ще в середині 90-х рр. ХХ ст. в Україні було розроблено кілька державних цільових програм розвитку окремих територій, зокрема «Полісся», «Поділля», «Карпати» тощо. Ініціаторами створення таких програм були центральні органи влади, виконавцями – обласні державні адміністрації, Рада по вивченню продуктивних сил України, Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України. Через брак фінансових ресурсів жодна з програм не була виконана.

Пошук реальних механізмів і джерел фінансування заходів регіональної політики є важливим завданням, від якого значною мірою залежить успішність їх реалізації. Практика виконання завдань

Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. показала, що кошти державного й місцевих бюджетів не є надійним джерелом їх фінансування. Світовий досвід переконливо доводить, що для вирішення територіальних проблем головним джерелом фінансових ресурсів є Державний фонд регіонального розвитку. У країнах ЄС створено єдиний фонд для всього об'єднання.

У Бюджетному кодексі України, прийнятому Верховною Радою України 8 липня 2010 р. (Постанова № 2456-IV), нарешті було вирішено питання про створення фонду регіонального розвитку й у нашій країні. У ст. 24 Бюджетного кодексу України зазначається, що його кошти будуть спрямовуватися на виконання державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій розвитку окремих територій, державних цільових та інвестиційних програм, угод щодо регіонального розвитку, програм транскордонного співробітництва тощо. Обсяг державного фонду регіонального розвитку має складати не менше 1% прогнозованого обсягу доходів загального фонду Державного бюджету України за рік. Відповідно до норм Бюджетного кодексу України 70% фінансових ресурсів державного фонду має розподілятися між регіонами України залежно від кількості населення, а 30% фінансових ресурсів повинні скеровуватися в регіони з найбільш гострими проблемами соціально-економічного розвитку.

Позитивним явищем варто вважати той факт, що Україна починає все активніше використовувати кошти структурних фондів ЄС для подолання проблем регіонального розвитку. Так, із 2013 р. в Україні виконується програма ЄС «Підтримка реалізації політики регіонального розвитку в Україні», бюджет якої становить 20 млн євро. Готується до реалізації ще одна програма, зокрема «Місцевий розвиток, орієнтований на громадськість – етап III», індикативний бюджет якої становитиме 23,8 млн євро.

Затверджена Кабінетом Міністрів України Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2027 р. [12], безперечно, є дуже важливим документом. За відсутності в Україні відповідного закону норми й положення зазначеного документа фактично регламентують проведення державної регіональної політики в нашій країні на середньострокову перспективу.

Як уже зазначалося, суспільні географи досить плідно працюють над вирішенням проблем регіонального розвитку в Україні. Прийняття нової Державної стратегії створює сприятливі передумови для активізації наукового аналізу цієї проблематики, розширення предметного поля досліджень суспільної географії.

Найбільш широкі можливості щодо залучення наукових здобутків суспільних географів до розв'язання проблем регіонального розвитку розкриваються за реалізації другої стратегічної цілі – територіальної соціально-економічної інтеграції та просторового розвитку. Слабка політика структурних реформ, відсутність реальних джерел її фінансування, недоліки нормативно-законодавчої бази, неправильно обрана практика фінансової підтримки проблемних територій спричинили не скорочення, а наростання регіональних диспропорцій, посилили поляризацію простору. З урахуванням названих вище проблем завдання суспільної географії полягають у поглибленні наукового аналізу територій країни з метою визначення ключових точок росту, найбільш доцільних видів і форм господарювання, пошуку альтернативних видів економічної діяльності, делімітації різних типів проблемних регіонів і міст, розробки програм подолання стану депресивності окремих територій, удосконалення структури зайнятості населення тощо.

Важливими є також обґрунтування механізмів активізації розвитку міст завдяки інноваційній діяльності, диверсифікації структури економіки, соціальної сфери, покращанню транспортної доступності, що

посилить їх вплив на прилеглі території. Актуальним завданням залишається пошук тих галузей і видів діяльності в поселеннях різної людності, на окремих територіях, які можуть стати осередками ендогенного розвитку.

Практичне застосування можуть мати напрацювання суспільних географів щодо реформування місцевого самоврядування та проведення адміністративно-територіальної реформи.

Сформована в Україні практика розробки різноманітних програм, які стосуються проблем регіонального розвитку, без залучення експертного середовища суспільних географів є хибною. Водночас самі географи мають переглянути тематику наукових досліджень, спрямовувати свої зусилля на розробку власної стратегії територіальної організації суспільства й державної регіональної політики.

Проведений аналіз організаційно-інституційних засад розв'язання проблем регіонального розвитку в Україні [7] дозволяє акцентувати, що дотримання Державної стратегії створює сприятливі передумови для активізації наукового пошуку щодо проблем регіонального розвитку, розширення предметного поля досліджень суспільної географії. Знання нормативно-законодавчої бази, організаційно-управлінських заходів, які регламентують процеси управління територіями, уміння застосовувати їх на практиці сприятимуть, з одного боку, вирішенню проблем регіонального розвитку, з іншого боку, зростанню авторитету суспільно-географічних досліджень в експертно-науковому середовищі.

Основним нормативним документом, який регламентуватиме реалізацію завдань державної регіональної політики на найближчу перспективу, є затверджена в 2020 р. Державна стратегія регіонального розвитку України на період з 2021 до 2027 р., що прийнята з урахуванням досвіду європейських країн, базується на їх стандартах і розроблена відповідно до планових та бюджетних циклів ЄС.

Першочерговими завданнями нової регіональної політики є прискорення економічного зростання регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності на основі ефективного використання внутрішнього потенціалу, створення нових робочих місць, покращення зайнятості населення, створення умов для повернення на батьківщину трудових мігрантів. Саме це може дати швидке та стійке зростання рівня якості життя людини незалежно від того, де вона народилася, де проживає зараз і де буде проживати у майбутньому. Заходи регіональної політики формуватимуться на основі отриманого досвіду, зібраних даних, висновків, рекомендацій, результатів аналізів та оцінки для забезпечення та підтримки високих стандартів управління та реалізації регіональної політики, що вимагає функціонування відповідних спеціалізованих аналітичних засобів, баз даних формування та оцінки політики [12].

У Стратегії, що розроблена відповідно до «Порядку денного сталого розвитку до 2030 року», запроваджено нові підходи державної регіональної політики, а саме: перехід до територіально спрямованої політики на основі стимулювання використання власного потенціалу територій, надання підтримки територіям, що характеризуються особливими проблемами суспільного розвитку, високим історико-культурним потенціалом, специфічними екологічними умовами та цілями охорони навколишнього природного середовища.

ВИСНОВКИ

1. Суть наукової категорії “збалансований регіональний розвиток” в умовах сучасної України полягає у п’яти складових: а) економічне зростання; б) прогресивні структурні (галузеві і територіальні) зміни в економіці регіону на користь високотехнологічних галузей промисловості, сфери послуг і за умови зменшення ресурсо- та енергоємності господарства; в) позитивні зміни у розвитку соціуму; г) покращання екологічної ситуації та дотримання вимог екологічної безпеки; д) гармонійний просторовий розвиток.

Важливим інструментом реалізації нової регіональної політики України є стратегічне планування – процес розробки і реалізації системи заходів, здатних перевести суспільно-територіальний комплекс з його сучасного стану в бажаний, тобто на рейки динамічного збалансованого розвитку.

2. Регіональний розвиток формується залежно від природних умов і наявних ресурсів, які відіграють важливу роль у формуванні галузевої і територіальної структури, спеціалізації господарства регіону.

Херсонська область характеризується недостатнім рівнем соціально-економічного розвитку, що значно поступається регіонам-лідерам. Область відрізняється високим рівнем безробіття і прихованої трудової еміграції. Разом з тим, Херсонська область має численні переваги і можливості, пріоритетне використання яких здатне забезпечити сталий розвиток та суттєве підвищення якості життя населення, а також забезпечити екологічну безпеку. Насамперед це:

- наявний економічний і науково-технічний потенціал наукомістких галузей машинобудування, передусім судноремонту та суднобудування, а також харчової та легкої промисловості. До потенційних переваг слід віднести наявність підприємств із закінченим циклом виробництва, спроможність виробничих підприємств виготовляти продукцію кінцевого

споживання, високий рівень конкурентоспроможності продукції суднобудування;

- потужний земельно-ресурсний та агрокліматичний потенціал, який за умов впровадження екологічно безпечних технологій зрошування може забезпечити зерновими культурами, що за якісними показниками є конкурентоспроможними на міжнародному ринку, а також якісною продукцією овочівництва, рисівництва, садівництва й виноградарства та баштанництва;

- значні курортно-рекреаційні ресурси (протяжність морських пляжів перевищує 200 км, родовища лікувальних грязей, ропи, унікальні соляні озера, лікувально-термальні води на Арабатській Стрілці, родовища мінеральних вод) і наявність більш ніж 80 об'єктів і територій природно-заповідного фонду;

- наявні природні умови, вихід до двох морів, широкий спектр лікування мінеральними ресурсами, забезпеченість екологічно чистими продуктами рослинництва обумовлюють пріоритетний напрям природокористування - широкомасштабний розвиток курортно-рекреаційного комплексу загальнонаціонального та міжнародного значення, орієнтованого на раціональне використання унікальних природних ресурсів.

3. Серед найбільш гострих проблем регіонального розвитку України можна назвати такі: 1) суттєві диспропорції в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів; 2) посилення процесів поляризації в усіх секторах економіки; 3) дезінтеграція економічного простору; 4) формування промислових депресивних регіонів і монофункціональних міст; 5) утворення значних за розмірами зон сільської депресивності; 6) значна асиметрія за показниками якості життя населення, особливо між містами й сільською місцевістю; 7) гіпертрофований розвиток столиці; 8) відсутність єдиних підходів до розв'язання проблем регіонального розвитку, насамперед депресивних регіонів і міст.

4. Основним нормативним документом, який регламентуватиме реалізацію завдань державної регіональної політики на найближчу перспективу, є затверджена в 2020 р. Державна стратегія регіонального розвитку України на період з 2021 до 2027 р., що визначає генеральний вектор сталого розвитку регіонів та розроблена відповідно до Цілей сталого розвитку України до 2030 року.

Нова політика регіонального розвитку ґрунтується на врахуванні ключових викликів, які впливають на суспільство, економіку, інфраструктуру, навколишнє природне середовище, а також спирається на побудову культури партнерства та співробітництва, орієнтована на взаємодію громадян та публічних інституцій щодо розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративно-територіальний устрій України: методологічні основи та практика реформування: монографія [Текст] / Наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2016. – 264 с.
2. Багров Н.В. Региональная геополитика устойчивого развития / Н. В.Багров. – К.: Либідь, 2002. – 254 с.
3. Балабанов Г.В., Методичні засади стратегічного планування регіонального розвитку (суспільно-географічний аспект) / Г. В. Балабанов, Т. Г. Гільберг // Актуальні проблеми розвитку економіко-географічної науки та освіти в Україні: Збірник тез доповідей. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – С. 14-19.
4. Барановский Н. Поляризация пространственного развития Украины: глубина, причины, следствия, пути преодоления / Н. Барановский // Национальная и региональная экономика: текущие научные проблемы Восточной Европы : [монография] / под ред. Э. Милош. – Lublin : Politechnica Lubelska, 2013. – С. 48–61.
5. Барановський М. Механізми стимулювання розвитку депресивних територій України: інституційні аспекти / М. Барановський // Часопис соціально-економічної географії. – 2012. – Вип. 13(2). – С. 26–30.
6. Барановський М.О. Фінансова децентралізація в Україні: особливості становлення / М. О. Барановський // Український географічний журнал. – 2017. – № 4. – С. 30-38.
7. Барановський М. О. Організаційно-інституційні засади розв'язання сучасних проблем регіонального розвитку в Україні / М. О. Барановський // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки. – Херсон, 2015. - №2. – С. 28-36.

8. Географія Херсонщини: Навч. посібник / [Пилипенко І. О., Мальчикова Д. С., Єрмакова С. Л., Руденко М. М. та ін.]. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2007. – 221 с.
9. Горленко І. О. Концепція збалансованого розвитку : принципи і механізми реалізації в Україні / І. О. Горленко, С. А. Лісовський, Л. Г. Руденко // Україна: географічні проблеми сталого розвитку : зб. наук. пр. в 4-х т. – К. : ВГЛ «Обрії», 2004. – Т. 1. – 2004. – С. 62-69.
10. Гукалова І.В. Вступ до фаху: географія і суспільство. Навч. посіб. / І.В. Гукалова, Д.С. Мальчикова. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. – 268 с.
11. Гукалова І.В. Іригація степових регіонів України: географічні особливості коадаптації природи і суспільства (на прикладі Херсонської області)/ І.В. Гукалова, Д.С. Мальчикова, І.О. Пилипенко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 762-763: Географія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – С.15-23.
12. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11>
13. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети / Мар'ян Долішній. – К.: Наукова думка, 2006. – 519 с.
14. Закон "Про Генеральну схему планування території України": від 7 лютого 2002 р. №3059 – III // Урядовий кур'єр. – 2002. – 5 червня. – С. 1-41.
15. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні": від 21 травня 1997 р. № 280/97 – ВР. – К.: Парламентське видавництво, 1997. – 100 с.

16. Загородній В. В. Регіональні відміни рівня соціального розвитку українського села / В. В. Загородній, В. Л. Танцюра // Географія і сучасність : зб. наук. пр. Націон. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова. – К. : Вид-во Націон. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова, 2000. – Вип. 3 – С. 269-282.
17. Іщук С.І. Розміщення продуктивних сил і територіальна організація виробництва: Навч. посіб. для студ. екон. та геогр. спец. вищ. навч. закл. / Іщук С.І. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2002. – 260 с.
18. Керівні Принципи Збалансованого Просторового Розвитку Європейського Континенту [Електронний ресурс] / Матер. 12-ї сесії Європейської Конференції Міністрів, відповідальних за регіональне планування (7-8 вересня 2000 року, Ганновер). – Режим доступу до документу: <http://www.aokornus.at.ua/BOOKS/sustainable.pdf>.
19. Круш П. В. Регіональне управління: Навчальний посібник / П. В. Круш, О. О. Кожемяченко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 248 с.
20. Лісовський С. А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України : Монографія / С. А. Лісовський. – К.: Ін-т географії НАН України, 2009. - 300 с.
21. Мезенцев К. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація : [монографія] / К. Мезенцев, Г. Підгрушний, Н. Мезенцева. – К. : ДП «Прінт Сервіс», 2014. – 132 с.
22. Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних стратегій розвитку. – К.: Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, 2001. – 22 с.
23. Мойсієнко І. І., Ходосовцев О. Є., Пилипенко І. О., Бойко М. Ф., Мальчикова Д. С., Клименко В. М., Пономарьова А. А., Захарова М. Я., Дармостук В. В. Перспективні заповідні об'єкти Херсонської

- області. Херсон [Монографія]. – Херсон: Видавничий Дім «Гельветика», 2020. – 166 с.
24. Немец Л. Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины) / Л. Н. Немец. – Харьков : Факт, 2003. – 383с.
 25. Нудельман В. Деякі проблемні питання вдосконалення інституційних засад здійснення регіональної політики в Україні [Електронний ресурс] / Володимир Нудельман // Режим доступу до джерела - http://www.municipal.gov.ua/data/loads/nudelman_2007.doc
 26. Павленко В.Ф. Планирование территориального развития (территориальный аспект развития) / В.Ф. Павленко. – М.: Экономика, 1984. – 263 с.
 27. Паламарчук М.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів / М. М. Паламарчук, О.М. Паламарчук. – К.: Знання, 1998. – 416 с.
 28. Підгрушний Г. П. Промисловість і регіональний розвиток України: Монографія / Григорій Підгрушний. – К.: інститут географії НАН України, 2009. – 300 с.
 29. Підходи до концепції стійкого розвитку та її інтерпретації стосовно України / Волошин В.В., Горленко І.О., Кухар В.П. та ін. // Український географічний журнал. – 1995. – № 3. – С. 3-10.
 30. Пилипенко И.В. Принципиальные различия в концепциях промышленных кластеров и территориально-производственных комплексов / Пилипенко И.В. // Вестник Московского ун-та. Серия 5. География. – Изд. Моск. ун-та. – 2004. – № 5. – С. 3-9.
 31. Пістун М. Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник / М. Д. Пістун, А. Л. Мельничук. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 286 с.

32. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник / М. Д. Пістун. — К.: Вища шк., 1996. — 231 с.
33. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В. А. Поповкін. — К.: Наукова думка, 1993. — 219 с.
34. Проблемы комплексного развития территории / И. А. Горленко, Л. Г. Руденко, С. Н. Малюк и др. — К. : Наук. думка, 1994. — 295 с.
35. Ріжко М. Ю. Переваги і можливості регіонального розвитку Херсонської області у контексті забезпечення цілей сталого розвитку // Магістерські студії. Альманах. Випуск. ХХ (2). — Херсон: Видавництво ХДУ, 2020.
36. Руденко Л.Г. Проблеми вдосконалення регіональної політики в Україні / Л. Г. Руденко, І. О. Горленко // Український географічний журнал.— 2010. — №2. — С. 26-31.
37. Руденко Л.Г. Украина на пути к устойчивому развитию (геоэкологические аспекты) / Л. Г. Руденко, І. О. Горленко, В.И. Олещенко. — К.: Ин-т географии НАН Украины, 2000. — 29 с.
38. Руденко Л.Г. Виробничі системи: від локальних виробничо-територіальних систем до кластерів / Л. Г. Руденко // Український географічний журнал. — 2002. — № 1. — С. 77-78.
39. Саушкин Ю. Г. Географическая наука в прошлом, настоящем и будущем: Пособие для учителей / Юлиан Саушкин. — М.: Просвещение, 1980. — 269 с.
40. Сбалансированное экономическое, социальное и экологическое развитие территории (экономико-географические аспекты) / И.А. Горленко, Л.Г. Руденко, С.Н. Малюк, Н.П. Лебедь. — К., 1991. — 56 с.
41. Сонько С. П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми / С. П. Сонько. — К.: Ніка – Центр, 2003. — 287 с.

42. Сонько С.П. Ринок і регіоналістика: Навчальний посібник / С. П. Сонько, В.В.Кулішов, В.І. Мустафін. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 380 с.
43. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / С.І.Дорогунцов, Л.Г.Чернюк, П.П.Борщевський та ін. – К.: Нічлава, 2002. – 690 с.
44. Стратегія розвитку Херсонської області на період 2021 - 2027 років. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://khoda.gov.ua/strateg%D1%96ja-rozvitku-2021-2027>
45. Топчієв О.Г. Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики. Навч. посіб. / О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчикова, В. В. Яворська. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. – 372 с.
46. Топчієв О. Г. Методологічні засади географії: підручник / О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчикова, І. О. Пилипенко, В. В. Яворська. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. – 366 с.
47. Херсонська область: Географічний атлас. – К.: ТОВ “Видавництво Мапа”, 2003. – С. 11.
48. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь, 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
49. Чужиков В.І. Регіональні інтеграційні стратегії постсоціалістичних країн Європи: Монографія / В.І. Чужиков. – К.: ТОВ “Кадри”, 2003. – 297 с.
50. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії / О. І. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003. – 744 с.
51. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, 70/1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E